

Hz. Şuayb'ın Kızı ve Hz. Musa Örneğiyle Kur'an-ı Kerim'e Göre Evlilik Öncesinde Gençlerde Bulunması Gereken Özellikler

Öz: Toplumsal bir varlık olan insan doğası gereği bir ailede dünyaya gelir ve neslini sürdürmek için de yeni bir aile kurar. Aile de toplumun temel taşıdır. Bireylerin aileyi oluştururken geçirdikleri bazı süreçler, onların toplumdaki ne derece etkilenip sonrakileri nasıl etkilediğini bize açıkça göstermektedir. Bu makalede, Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı kadıyla bir ailenin kuruluş aşamaları incelenmiştir. Çalışmaya esas alınan aile, Kasas Suresi 22-28. Ayetlerinde anlatılan Hz. Şuayb'ın kızı ile Hz. Musa tarafından oluşturulmuştur. Yaşadığı olumsuz durum sonucu, yaşadığı bölgeden ayrılarak başka bir coğrafyaya göç eden bir peygamber adayı ile bir peygamber ocağında yetişmiş olan kızın evliliklerine giden süreçte neler yaşandığı ve bu süreçte meydana gelen olaylardan yola çıkarak hangi özelliklerin vurgulandığı belirtilecektir. Bu araştırmayı yaparken konu dışında diğer ayetlere, konuyu açıklama babında hadislere, çeşitli tefsir kaynaklarına müracaat edilmiş, kelime açıklamaları için de sözlüklerden yardım alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an-ı Kerim, Hz. Şuayb'ın Kızı, Hz. Musa, Aile.

Nefise

EFE*

Features That Youth Should Have Before Marriage in Quran in The Example of Shuaib's Daughter and Moses (pbuh)

Abstract: As a social being, human is born in a family according to his/her nature and creates a new family to continue his generation. The family is the primary element of society. Some processes that individuals go through while creating a family clearly show us how much they are affected by the society and how they affect the next ones. In this article, the stages of establishment of a family as described in the Qur'an will be examined. The family that is main subject of this study was created by Shuaib's daughter and Moses (pbuh). This family was mentioned in Surah al-Qasas between 22-28 verses. It will be stated what happened in the process leading to the marriage of a prophet candidate who left the region he lived in and migrated to another geography as a result of the negative situation he lived in, and the girl who grew up in a prophet's training, and what features were emphasized based on the events that took place in this process. In this study, other verses, hadiths, various classical tafsir and dictionary sources were consulted for explaining the subject.

Keywords: Tafseer, Quran, Prophet Shuaib's Daughter, Hz. Moses, Family.

* Dr. Temel İslam Bilimleri Bölümü, Karabağlar İlçe Vaizesi, DİB, İzmir. E-Posta: nefiseefe@yahoo.com – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-192X>.

Giriş

Aile, insanlığın başlangıcından beri yapı olarak değişim geçirse de toplumun en küçük ama en önemli kurumudur. Huzurlu bir toplumun temelini atmada ailenin önemli bir işlevi vardır. Bu yuvayı kuran eşlerin tanışması bazen olumsuz olaylar vasıtasıyla olabilir. Başlangıçta menfi olduğu düşünülen bu durumlar, yeni bir hayatın anahtarı olabilir. Aynı dönemde peygamberlik görevi yüklenen Hz. Musa ve Hz. Şuayb'ın birbirleriyle tanışmaları da Hz. Musa'nın yaşadığı talihsiz bir olay sonucu olmuştur. Bu hadise aynı zamanda yeni bir ailenin başlangıcı olmuştur.

1. Hz. Musa'nın Hz. Şuayb ile Tanışmadan Önceki Hayatı

Mısır kralı Firavun, rüyasında bir ateşin, Beytülmakdis tarafından geldiğini, Mısır'daki evlerini sarıp Kıptilerin evlerini yaktığını, İsrailoğulları'nın evlerine ise dokunmadığını görmüştü. Bunun üzerine sihirbazlara ve kâhinlere rüyasını yorumlamalarını istemişti. Onlar da Beytülmakdis'ten bir adamın gelip Mısır'ı perişan etme zamanın yaklaştığını söylemişlerdi.¹ Firavun ise krallığına ortak olmamaları için kendi dönemindeki İsrailoğulları'nın erkek çocuklarını öldürmüş kız çocuklarını ise hayatta bırakmıştı (el-Bakara 2/49, İbrâhîm 14/6, el-Kasas 28/4).² Hz. Musa da erkek çocuklarının Firavun tarafından öldürüldüğü yıl doğmuş ve Allah'ın yardımıyla nehir onu Firavun'un sarayına götürmüştü (el-Kasas 28/8).³ Firavun ve hanımı Asiye,⁴ Hz. Musa'yı bir faydası olur diye veya evlat edinmek amacıyla saraya almışlardı (el-Kasas 28/9). Allah, Hz. Musa'nın annesine, bebeğinin başına bir şey gelmesinden korktuğunda önce emzirip sonra nehre bırakmasını ilham etmişti (Tâhâ 20/39, el-Kasas 28/7). Allah, annesine çocuğuna dair endişe etmemesini söyleyerek onu teskin etmişti (el-Kasas 28/7). “Şüphesiz biz, onu sana döndüreceğiz”,⁵ diyerek yavrusunun hayatının Allah'ın garantisi, güvencesi altında olduğunu söylemiştir. Annesine, “Onu peygamberlerden biri yapacağız”⁶ diyerek de Hz. Musa'nın gelecek

---

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 1/388; Mustafa Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 2/8-9.

² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/388; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/10.

³ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/12.

⁴ Fakat Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Musa'yı Nil Nehri'nden alan kişinin Firavun'un kızının olduğu geçmektedir. *Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2011), Çık. 2:5-11.

⁵ el-Kasas 28/7.

⁶ el-Kasas 28/7.

hayatına dair müjde vermiştir. Annesi, yolculuğa göndermeden önce anne sütüyle bebeğinin karnını doyurarak maddi tedbirini; Allah'a tevekkül ederek de, manevi tedbirleri almıştır. Nehre bırakılmadan önce anne sütünü emen Hz. Musa, gelen süt annelerin hiçbirisini kabul etmeyerek, annesinden başkasının sütünü emmemiştir (Tâhâ 20/40, el-Kasas 28/12-13). Bu ayetler, ilk gıda olan annenin helal sütünün, bir çocuğun kişiliği üzerindeki etkisine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Anne sütünün, çocuğun beden, zihin ve duygu gelişimi açısından değerine ve bir çocuğun anne sütünü almasının gerekliliğine bir örnektir.⁷ Peygamberimiz (sav), “Ahmak (aklını gerektiği gibi kullanamayan) kadınlar çocuklarınızı emzirmesin. Çünkü süt, etkiler. Süt ile benzeme meydana gelir”⁸ sözüyle sütannenin, bebeğin kişiliğine etkisine vurgu yapmıştır. Hz. Musa bu arada cennete önden girecek dört kadından birisi olan Asiy'e'nin⁹ yanında saray adabıyla büyümüş ve gençlik çağına ulaşmıştır. Böylece kalıtım ve güzel eğitim, onun karakterinin oluşumunda tesirini göstermiştir.

2. Hz. Şuayb ve Gönderildiği Toplum

Hz. Şuayb¹⁰, Medyen (el-A'râf 7/85, Hûd 11/84, el-Ankebût 29/36) ve Eyke (eş-Şuarâ 26/176-177) şehirlerine peygamber olarak gönderilmiştir.¹¹ Medyen ve

⁷ el-Bakara 2/233; Canan Türkyılmaz, “Anne Sütünün Bebeğe ve Anneye Faydaları Nelerdir?”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi* 2/2 (Eylül 2017), 154; Gözde Kanmaz Kutman, “Anne Sütünün Beyin Gelişimine Etkisi”, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi*, (Eylül 2017), 196.

⁸ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408), 181.

⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001), 5/77; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 11/336.

¹⁰ Şuayb isminin kabile, halk manasına gelen شُعْبٌ kelimesinden veya vadi, yol anlamına gelen شُعْبٌ sözcüğünün küçültme formu (ism-i tasgîr) olduğu şeklinde görüşler varsa da peygamber isimlerinin ism-i tasgîr olarak gelmesi uygun görülmediğinden Hz. Şuayb'ın adının aslının böyle olduğu tercih edilmiştir. Mehmet Ümit, “Şuayb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 39/222. Hz. Şuayb, Kitab-ı Mukaddes'te ise Reuel ve Midyanlı Kâhin Yitro diye iki farklı isimle geçmektedir. Çık.2:18; 3:1.

¹¹ Kur'an'da Hz. Şuayb'a Medyenlilerin kardeşi denirken Eykeliler için böyle bir nitelemenin olmamasından yola çıkarak “bunların iki ayrı kavim olduğu ileri sürülmüştür. Ömer Faruk Harman, “Medyen”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/346. Fakat Hz. Şuayb, her iki kavme de aynı mesajı ve uyarıyı yaptıği için ve iki kavmin sonu da aynı olduğu için Medyen ile Eyke'nin aynı kavim olduğu da söylenmiştir. Ama bu iki görüş de doğrudur. Çünkü

Eyke, aynı soydan gelen aynı dili konuşan komşu iki kavimdi. Akrabalık ve ticaret ilişkilerinin olması muhtemeldi. Aynı kötü hayat, sosyal ve ahlaki düşüklük içindeydiler.¹² Bunun için Hz. Şuayb hem Medyen hem de Eyke kavimlerine peygamber olarak gönderilmişti. Medyen kavmi, sulak, yeşil bir arazide, ticaret kervanlarının konakladığı mevkide müreffeh bir hayat yaşayan bir toplumdur.¹³ Bu zenginlik zamanla onları haksız kazançlara, zayıfları ezmeye sevketti (el-A'râf 7/85, Hûd 11/84-85, eş-Şuarâ 26/176-189). Hem Medyen hem Eyke uluslararası ticaret yolu üzerine yerleştikleri için yol kesiciliğe ve kervanlardan ağır haraclar almaya başlamışlardı. Sonuçta ticaret yollarını tehlikeli hale sokuyorlardı.¹⁴ Allah da onlara yaptıkları vurgunculuktan, soygunculuktan vazgeçip helal yoldan kazanç sağlayan dürüst birer tüccar¹⁵ olmaları için Hz. İbrahim'in soyundan gelen ve peygamberlerin hatibi¹⁶ olan Hz. Şuayb'ı gönderdi. Hz. Şuayb, hatibü'l-enbiya sıfatını taşımasına rağmen kavmi bunu kabullenmek istemedi. "Onlar: "Ey Şuayb, senin söylediklerinin birçoğunu anlamıyoruz ve seni aramızda kesinlikle güçsüz (aciz) görüyoruz. Eğer kabilenin hatırı olmasaydı seni taşaya tutardık. Sen bizden üstün değilsin" dediler"¹⁷. Medyenliler, bu sözleriyle adeta Hz. Şuayb'a karşı kulaklarını tıkamışlar, ona aldırmaıyıp, onu küçümsemişlerdi.¹⁸ Ayrıca bu ayette Hz. Şuayb'ın kavminin inanç bağlılığına değil aşiret taassubuna varan bir kan ve soy bağlılığına değer verdiklerini görüyoruz. Çünkü onlar vahiy ve nübüvete önem vermiyorlardı.¹⁹

Hz. Şuayb toplumunu düzeltmeye tevhid ilkesinden başlamıştır. Sonra da ahlaki yozlaşmayı düzeltmeye girişmiştir. Yani Hz. Şuayb, inanç ve ahlak yönünden bir dejenerasyon ve çöküntü içinde olan toplumunu islah ederken tedricilik metodunu kullanmıştır.²⁰ Hz. Şuayb, kavmini ilk önce tevhide çağırması sonra

---

Medyen ve Eyke aynı kökten gelen iki ayrı kavimdir. Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, trc: Muhammed Han Kayanî (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 4/64-65.

¹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/65.

¹³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, ts.), 5/77.

¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*.

¹⁵ Alışverişlerde doğru sözlü, güvenilir (emin) Müslüman tüccarlar ahirette yurdunda nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraber bulunacaklardır" Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. İbrahim Atve - Mustafa el-Bâbî el-Halebî (Mısır: y.y., 1395/1975), "Büyü", 4.

¹⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/167-168.

¹⁷ Hûd 11/91.

¹⁸ Zeki Tan, Kur'an'a Göre Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb, Kavimlerinin İnkırazında Masiyetin Rolü, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 68.

¹⁹ Murat Dıncıtürk, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 29.

²⁰ Mehmet Demirhan, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'ın (as) Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 8 ve 66.

ticarete kamu hakkını gözetmeye davet etmiştir. Hz. Şuayb onlara, mallarınızı istediğiniz gibi kullanmayın dememişti, haksızlık ve bozgunculuk yapmayın demişti. Bu hürriyeti engelleme değil, tespit ve te'yid etmedir.²¹ Çünkü insanların malları ve hakları korunmadıkça kimse güvende olamaz ve mallarını istediği gibi tasarruf edemez. Ancak onlar, başkalarının mallarını kendilerinin gibi düşünüyor, kendilerini iman ve adalete davet eden Hz. Şuayb'a karşı çıkıyorlardı. "Onlar: "Ey Şuayb, babalarımızın taptığını bırakmaktan ya da mallarımızı istediğimiz gibi kullanmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Gerçekten sen halim ve akıllı birisisin!" dediler"²². Böylece kavmi, namaz kılmayı çok seven Hz. Şuayb ile alay edip ona saldırıyorlardı. Onun hukuk ve ahlaka dayanan tebliğlerini reddetmek için namazıyla dalga geçiyorlardı.²³ Onlar namazın ferdiyetten çıkıp cemiyete etki etmesinden korkuyorlardı. Namaz ve ticaret birbirini müspet manada ilgilendirmektedir.²⁴ Bu ayetler tevhid, namaz ve iktisadi hayatın birbiriyle ilişkisini gözler önüne sermektedir. "Eğer mü'minsiniz, Allah'ın size geriye bıraktığı kâr sizin için daha iyidir. Ben sizin üzerinize bir gözetleyici değilim"²⁵ ayetinde olduğu gibi Hz. Şuayb onlara, haram kazancı bıraktıkları takdirde Allah'ın helal kıldığı kârın daha hayırlı olduğunu söylemişti.

Hz. Şuayb'ın kızları ise, ahlakî çöküntü içinde olan Hz. Şuayb'ın kavminin aksine ahlakî yönleriyle bize örnek olması için hayatlarından kesitler bulunan iki hanımdır. Ancak Kur'an'da bu kızların adları verilmemekte ve haklarında fazla bilgi bulunmamaktadır.²⁶

3. Hz. Musa'nın Medyen'de İki Kız ile Karşılaşması

Hz. Musa, Mısır'da bir kişiyi yanlışlıkla öldürünce (el-Kasas 28/15) yakalanma korkusuyla (el-Kasas 28/18 ve 21) yanına herhangi bir yiyecek, ayakkabı veya binek alamadan²⁷ Medyen yönünde kaçmıştır. Hz. Musa sığınmak için Medyen'i tercih etmiştir. Çünkü Arap asıllı olan Medyen halkı ile Hz. Musa arasında Hz.

²¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 4/434.

²² Hûd 11/87.

²³ Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/433-434.

²⁴ Tan, *Kur'an'a Göre Hz. Sâlih, Hz. Lut, Hz. Şuayb, Kavimlerinin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, 79 ve 81.

²⁵ Hûd 11/86.

²⁶ Kitab-ı Mukaddes'te Reuel'in yedi kızı olduğu geçmektedir ama sadece Hz. Musa ile evlenen Sippora'nın adı zikredilmektedir. Çık. 2:16; 2:21.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrahim el-Hıfânî - Mahmud Hâmid Osman (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005), 7/237-238.

İbrahim'e dayanan bir akrabalık bağı vardı.²⁸ Bunun için Hz. Musa ile Medyenliler ırk ve dil açısından birbirlerine yakındılar.²⁹ Hz. Musa, yol bilmemesini, yanında azık olmamasını, halindeki endişe ve acizliği³⁰ "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir"³¹ sözüyle, tevekkül ve teslimiyet duyguları içinde dile getirmiştir. Hz. Musa, Mısır ile sekiz günlük mesafesi bulunan ve Firavun'un yönetiminde olmayan³² Medyen'e vardı. Medyen suyuna ulaştığında, hayvanları sulayan bir grup insan, onların gerisinde ise hayvanlarının bu suya gitmesine engel olan iki hanım farkettiler. "Onlara: "Sorununuz ne?" dedi. Onlar: "Çobanlar ayrılmadan sulayamayız. Babamız çok yaşlı birisidir" dediler".³³

Ayette geçen "v-r-d/رَدَّ" kelimesi, varmak, ulaşmak manasındadır.³⁴ Ayetteki "ümmet/أُمَّة" sözcüğü, farklı kitlelerden oluşan büyük bir grubu ifade etmektedir.³⁵ "مِنْ دُونِهِمْ" ifadesinden ise o grubun daha aşağısında ve gerisinde bir mevki anlatılmaktadır.³⁶ Ayette sadece "iki hanım/امْرَأَتَيْنِ", olarak belirtilen ama isimleri verilmeyen kişilerden birinin adının Leyya, diğerinin de Safura (Safran, Safirân) olduğu geçmektedir.³⁷ Genel kabule göre onlar, Medyen'e gönderilen Hz. Şuayb'ın kızlarıdır.³⁸ Yine tefsirlerde belirtildiğine göre, bu hanımlar, güçlü çobanlardan korktukları için hayvanlarının suya gitmesine veya başka sürüye karışmasına³⁹ mâni oluyorlardı.⁴⁰

²⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir ve Mefâtihu'l-gayb*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995, 12/239.

²⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/239.

³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b Abdülmuhsin et-Türkî, (Cize: Daru Hecc, 1422/2001), 18/220-221.

³¹ el-Kasas 28/22.

³² Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/243.

³³ el-Kasas 28/23.

³⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî (b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 8/66; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avz Mer'ab (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001), 14/116; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/240; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/238.

³⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/428; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 15/455; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/240.

³⁶ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/240.

³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/222; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/241.

³⁸ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/241; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/240; Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 4/223.

³⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/240.

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim ile Tevrat'taki kıssa arasında Hz. Şuayb'ın ismi, kızların sayısı, Hz. Musa ile evlenen kızın adında farklılık vardır. Tevrat'ta kıssa şöyle anlatılmaktadır: Midyanlı bir Kâhinin yedi tane kızı,

İki hanımın çobanlarla muhatap olmadan, sıra beklerken ağız dalaşına girmeden beklmeleri onların hanımefendi kişiliklerinin göstergesidir. Ev dışı işlerde birbirine destek olan iki kız, kardeşler arasında olması gereken dayanışma konusunda bize modeldir. Aynı kavimden olan çobanların, bayanlara öncelik vermeyen kaba, bedevî tutumlarına karşın yabancı birisinin mertçe davranışındaki incelik de burada göze çarpmaktadır.

Yorgunluğunu ve yabancı olmasını bahane etmeyen Hz. Musa, grubun gerisinde duran ve hayvanlarına engel olan zor durumdaki bu hanımlara yardım etmek için “*sorunuz nedir?*” (el-Kasas 28/23) dedi. Yani “neden geride durup, sürünüzü gütmüyorsunuz?” demek istedi, onların sorunlarına duyarsız kalamadı. İbn Atiyye'nin belirttiğine göre “*خَطْبٌ*” kelimesi ile musibete uğrayan, zulme uğrayan, kendisine şefkat gösterilen veya uygun kabul edilmeyen işler yapan kimselerle ilgili soru sormak için yani genelde kötü haller hakkında soru sormak için kullanılır.⁴¹ Hz. Musa, erkeklerin arasına karışmamak için çekingen davranmalarından bu kızların, hayâ sahibi kişiler olduğunu anlamıştı. Çünkü onlar, hayatın meşakkatini üstlenerek erkek işi olan çobanlığı yapmak zorunda kalmalarına rağmen edeb ve hayâlarını koruyabilmişlerdi. Belki de erkeklerin olduğu suyun başına yaklaşmayarak fitne sebebi olmaktan kaçınmışlardı. Bu kızlar, önceden bildikleri çobanların yanına gitmeyip ilk defa gördükleri ve yabancı bir erkek ile özgüvenli bir şekilde konuşup ona problemlerini anlatabilmişlerdi. Çünkü Hz. Asiy'e'nin yanında, sarayda bayanlarla iletişim kurmayı öğrenmiş olan Hz. Musa'nın samimi, iyi niyetli bir ses tonunu hissetmişler, güven veren beden dilini görmüşlerdi. Hz. Musa'ya “*Çobanlar ayrılan kadar biz sulayamayız. Babamız çok yaşlı birisidir*”⁴² şeklinde cevap vererek sanki erkeklerle mücadele edemeyecek kadar zayıf olduklarını ve bir yardımcıya ihtiyaçları olduğunu anlatmak istemişlerdir. Hem Hz. Şuayb'ın

---

su çekmek için gelmiş ve sürüyü sulamak amacıyla aharları dolduruyorlardı. Bir grup çoban onları oradan uzaklaştırmak istedi. Musa, kızların yanına koştu, hayvanları suladı. Kızlar da babaları Reuel'in yanına geri geldiler. Reuel bugün böyle erken gelebilmelerinin nedenini sordu. Kızlar, Mısırlı bir adamın onları çobanların elinden kurtardığını hatta kendileri için su çekip hayvanlara verdiğini söylediler. Bunun üzerine babaları onun nerede olduğunu sordu. “Adamı neden dışarıda bıraktınız?” dedi, gidip onu yemeğe davet etmelerini istedi. Reuel bu yardımlarından dolayı Musa'ya yanında kalma teklifini sundu. Musa bunu kabul etti. Reuel bunun üzerine, kızı Sippora ile Musa'yı evlendirdi. Çık. 2:16-21.

⁴¹ İbn Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâti el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422), 4/284; Kurtubî, *el-Câmi*, 7/240.

⁴² el-Kasas 28/23.

kızlarının özgüvenli ve hayâlî⁴³ davranışları hem de Hz. Musa'nın duyarlı ve edepli tutumu evlilik çağındaki gençlerimize güzel bir örnektir. Ayrıca onun insanî hasletler ve erdemli davranışlar sergilemesi mürüvvet⁴⁴ sahibi olduğunu gösterir.

Kızların babaları, yaşlı (el-Kasas 28/23) ve âmâ⁴⁵ olduğu için zayıf düşmüş (Hûd 11/91) bir kimseydi. Bunun için ancak çobanlar gittikten sonra hayvanlarını sulayabiliyorlardı. Zaten babaları, genç ve kuvvetli olsaydı, orada bulunur, (kızlarına belki gerek bile kalmaz), hayvanlarına önce sıra gelir, gereken vakitte evlerine dönerlerdi.⁴⁶ Ayette bahsedilen o ihtiyarın, Hz. Şuayb mı, Hz. Şuayb'ın kardeşi mi yoksa Medyen halkından salih birisi mi olduğu hususundaki farklı görüşler vardır. Yaşlı olduğu için bu kişinin Şuayb peygamber olmadığını düşünen alimler de vardır.⁴⁷ Onların gerekçeleri ise şunlardır:

a. Hz. Şuayb, kavminden onu yalanlayanların yok olduklarını görmüştü, geriye sadece inananlar kalmıştı (el-A'râf 7/91-93, Hûd 11/66 ve 94). Eğer bu yaşlı kişi, bu kavmin geride kalan mü'minleri arasında yaşayan Şuayb Peygamber olsaydı, çobanlar, ihtiyar nebilerinin kızlarından önce hayvanları sulamazlardı. Çünkü mü'min toplumların, peygamberlerine ve kızlarına böyle davranmamaları gerekir.

b. Hz. Musa'nın kayınpederi olan bu yaşlı adam, Hz. Şuayb olsaydı, on yıl birlikte yaşadığı Hz. Musa'ya öğrettiği şeylerden Kur'an'da mutlaka söz edilirdi.⁴⁸

Bu gerekçelerin aksine âlimlerin çoğu ise, bu yaşlı zatın Hz. Şuayb olduğu kanaatindedirler.⁴⁹ “Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı gönderdik”⁵⁰ ayetini de buna

---

⁴³ Hayâ sözcüğünün türevleri Kur'an'da üç yerde yer almaktadır. Bunlar, Hz. Musa ile utanarak konuşan Hz. Şuayb'ın kızlarından birisinin hayâsından bahseden el-Kasas 28/25. ayeti, bazı Müslümanların davranışlarından rahatsız olan Hz. Peygamberin (sav) hayâsını anlatan el-Ahzab 33/53. ayeti, sivrisineği örnek göstermekten çekinmeyen Allah'ın hayâsını anlatan el-Bakara 2/26. ayetidir. Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Çağırıcı, “Hayâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997),16/554.

⁴⁴ Mustafa Çağırıcı, “Mürüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 32/61.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/552-553; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebi en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002), 5/187; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/240; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/247.

⁴⁶ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/240.

⁴⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/223.

⁴⁸ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Câmiu'r-resâil*, thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad: y.y., 2001), 1/63.

⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/241.

⁵⁰ el-A'râf 7/85, Hûd 11/84, el-Ankebût 29/36.

delil göstermişlerdir. Her ne kadar bu yaşlı zatın ismi, Kur'an'da müphem olsa da ve kimliği hakkında farklı fikirler bulunsa da onun, ailesine yardım eden bir kişiye karşı kadirşinas tutumu göz ardı edilemeyecek derecede aşikârdır. Hz. Şuayb'ın bu davranışı evlenecek gençleri yetiştiren ailelerin nasıl olması gerektiğine güzel bir örnektir.

Ayette bahsedilen iki hanım hem güçsüz oldukları için hem de hayâlarından dolayı hayvanların suyun başına gitmesine engel oluyorlardı. Onlar, kendilerinin güçsüz, babalarının ise yaşlı olduğunu söyleyip dolaylı bir anlatımla ve edep ölçüleriyle Hz. Musa'dan yardım istemişlerdir.

Onurlu ve saygın bir erkeğe yakışan tavırla Hz. Musa, kızların yardım taleplerine duyarsız kalmadı, *"onların hayvanlarını sulayıverdi"*⁵¹ ve ihtiyacı olduğu halde bundan hiçbir karşılık talep etmedi. Hz. Musa bu yardımı, 'Yardım edeyim mi?' gibi başka soru ve cevaba gerek duymadan, gereksiz konuşmalardan uzak durarak yaptı. Yol yorgunluğunu gidermek ve dinlenmek için *"Ardından gölgeye çekilip, "Rabbim! Gerçekten, bana indirdiğin her türlü hayra ihtiyacım var!" dedi"*.⁵² Bu ayete göre Hz. Musa insaniyet namına, nazikçe, işbirlikçi tutumla yardım ettiği hanımların yanından hemen uzaklaşmış, bir gölgeliğe oturmuş, onları minnet altında bırakmamıştır. Yardım işi bittikten sonra hemen oradan ayrılarak, namahrem ile iletişim çizgisini korumuştur. Hz. Musa'nın bu davranışı, edebin, evlilik çağındaki hem kızın hem de erkeğin süsü olduğunu göstermektedir.

Hz. Musa'nın *"Rabbim! Gerçekten, bana indirdiğin her türlü hayra ihtiyacım var!"*⁵³ diye dua etmesi, onun desteksiz ve yalnız kaldığı, yardıma ve himayeye ihtiyacı olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁴ Firavun'un yanındayken servet ve bolluk içinde olan⁵⁵ ama sonra fakirlik ve sıkıntıya düşen Hz. Musa'nın, yardımı başkalarından değil de sadece Allah'tan istemesi bu konuda bize örnek olmaktadır. Ayrıca evlilik ve öncesinde zorluklarla karşılaşıldığında sabrın, tevekkül ve teslimiyetin tesirine dikkat çekmektedir. Kuluna yardım edene, yardımcıları gönderen Allah,⁵⁶ ona Hz. Şuayb vasıtasıyla destek olmuştur. Onun

---

⁵¹ el-Kasas 28/24.

⁵² el-Kasas 28/24.

⁵³ el-Kasas 28/24.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî b. Abdilkâdir b. Muhammed b. Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 20/103; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/217.

⁵⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/241.

⁵⁶ "...Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılayan kişinin Allah da ihtiyacını karşılar..." Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Edeb", 68; Tirmizî, "Birr", 19.

Hz. Şuayb yanında başlayan yeni hayatını, nübüvvet öncesi bir hazırlık aşaması, hocasından birebir eğitim alan yapan bir öğrenci yaşamı ve evlilik öncesi seminer olarak değerlendirebiliriz.

Bu iki hanımın, hayvanlarını sularken çobanlarla muhatap olmadan, onlarla tartışmadan onların gitmelerini beklemeleri, bayanlara sosyal yaşamda özellikle de iş hayatında güzel bir misaldir. Çünkü onlar, rahatsız olabileceklerini düşündükleri bir ortama girmemeye özen göstermişlerdir. Kadın hakları aynı zamanda kadına pozitif ayrımcılık, kadının sosyal hayata atılması gibi söylemleri yaparken kadını el üstünde tutan prensiplerimizden, değerlerimizden uzaklaşmamamız gerektiğine bir örnektir. Bu iki hanımın, güven veren ve kendilerine yardım etmek isteyen bir erkek ile gerektiği kadar ve ahlak çerçevesinde diyalog kurmalarında da çıkarılması gereken dersler vardır. Belki bu hanımların babaları, kendilerine söz geçiremeyecek kadar yaşlıydı ama onlar Allah korkusunun ve aldıkları peygamber terbiyesinin etkisiyle olgun davranışlar sergilemişlerdi. Çünkü vakarlı duruş, namahreme karşı emniyet sigortası gibidir. Yine onların ihtiyaç babalarına olan şefkati, aile içinde büyüklerimize göstermemiz gereken sevgiye, saygıya, merhamete bir örnektir. Bu ayetlerde gördüğümüz gibi Hz. Musa ve karşılaştığı iki kız, bakışlarını haramdan sakınan, temiz duygular besleyen, yapmacık davranışlara gerek duymayan kişilerdir. Her iki taraf kısa ve net sorular sormuş, aynı ölçüde cevap vermişlerdir. Sonuç olarak bu iki ayet bizlere, güçsüz iki hanımın, yaşlı Hz. Şuayb'ın ve korunmaya muhtaç olan Hz. Musa'nın hallerini anlatmaktadır.

4. Hz. Musa'nın Hz. Şuayb ile Görüşmesi

Kızların babalarına Hz. Musa'nın iyiliğini anlatması üzerine bunun karşılığını vermek için kızlarından birisini genel kabule göre de küçük olanına, gidip kendisini çağırmasını istedi.⁵⁷ Kızların, başlarından geçen olayları, babaları ile rahatça paylaşabilmeleri, aile içi iletişime güzel bir örnektir. Hz. Şuayb, kızlarının sözüne tam olarak itimat ettiği için başka birisinin şahitliğine ve onayına gerek duymadan kızlarından birisini gönderdi. *"O sırada, iki hanımdan birisi utana utana yürüyerek ona geldi"*⁵⁸ ayeti, hanımın işveli değil mahcup yürüyüşüne vurgu yapmaktadır. Ayetten anlaşıldığına göre, kızlardan birisi evde babasına yardımcı olmak için kalmış, diğeri Hz. Musa'yı çağırmaya gitmiştir. Böylece kızlar işbölümü yaparak birbirlerinin ve babalarının işlerine destek olmuşlardır. Hz. Şuayb'ın, o iki kızıdan başka bir yardımcısının bulunmadığına dair de bir delalet vardır.⁵⁹ Yine bu ayette, her zaman hayvanlarını sulamaktan geç gelen kızların

⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/243. Ama Kur'an'da, bu ayrıntıya işaret eden herhangi bir delâlet yoktur.

⁵⁸ el-Kasas 28/25.

⁵⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/241.

bu defa babalarına erken gittiğine dair işaret vardır.⁶⁰ Bu kız, “*Babam, sulamanın ücretini sana ödemek için seni çağırıyor*”⁶¹ dedi. Bu ayette, kızın konuşmasındaki edebe dikkat çekilmektedir. Çünkü Hz. Musa'nın kalbinde herhangi bir şüphenin oluşmasını engellemek için sadece genel bir dileği iletmekle yetinmemiş,⁶² çağırmasının sebebini de zikretmiştir. Bu ise bir kişinin söz ve davranışında bulunması gereken uyuma işaret etmektedir. Tefsirlerde belirtildiğine göre bu kız, erkeklere karşı rahat davranan, her yere giden birisi değildi ve yüzünü de örterek gelmiştir.⁶³ Bu hanım, en kısa, en özlü ifadelerle daveti ulaştırmış, ona yolu göstermiş ve onu babasının olduğu yere götürmüştür. Hz. Musa yaptığı hizmeti herhangi bir ücret karşılığında yapmadığı için ilk önce gidip gitmemekte tereddüt etse de açlık, yalnızlık ve korkularının etkisiyle gitmekten başka çare bulamamıştır.⁶⁴

“*Ona gelip başına gelenleri anlatınca, “Korkma, artık zalim topluluktan kurtuldun” dedi*”⁶⁵ ayetine göre Hz. Musa başından geçenleri, Firavun'un zulmünü, ülkesinden kaçma sebebini Hz. Şuayb'a anlatmıştır.⁶⁶ Hz. Şuayb da kendisine teselli mahiyetinde, artık onların ülkesinden çıktığını, çünkü onların Medyen'de bir hükümlüğünün olmadığını,⁶⁷ emin bir beldeye geldiğini⁶⁸ söylemiştir. Hz. Musa, karnı aç olduğu halde kendisine ikram edilen yemeği, koyunları sulama bedeli olacağını düşünerek ilk etapta kabul etmemiştir. Hz. Şuayb bunun bir karşılık değil de misafire ikram olduğunu söyleyince Hz. Musa bu yemeği yemiş ve tok gönüllü bir tavır sergilemiştir.⁶⁹ Burada, Hz. Şuayb ve kızlarının, hak bilir, emeğe saygılı, iyiliksever, başkalarının dertlerini paylaşan tutumları göze çarpmaktadır.

“*Korkma, zalimler topluluğundan kurtuldun*”⁷⁰ ayetinde güvenilir bir genç olan Hz. Musa'nın, artık emin ellerde emniyette olduğunu görüyoruz. Bu konuşmalar, can güvenliğinin her şeyden önce geldiğinin bir göstergesidir. Hz.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/241.

⁶¹ el-Kasas 28/25.

⁶² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed Sellame (ys.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 6/228.

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/241.

⁶⁴ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/242.

⁶⁵ el-Kasas 28/25.

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/ 228.

⁶⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 18/220-221; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/243; Kurtubî, *el-Câmi*, 7/242; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/228.

⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/224.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, 7/242.

⁷⁰ el-Kasas 28/25.

Musa'nın fırsatı olduğu halde başından geçenleri yolda kendisini çağırmaya gelen hanıma değil de babasına anlatması, erkeklerin hanımlarla konuşurken dikkat etmesi gereken sınıra bir işaretir. Çünkü edep, hem erkeğin hem hanımın süsüdür.

Firavun'un Hz. Musa'ya bebekliğinde yaptığı bir imtihan neticesinde Hz. Musa'nın dili yanmış⁷¹ ve konuşmasında problem oluşmuştu. Hz. Musa'yı peygamberliğe hazırlayan Allah, onun bu engelini aşmasına destek olması için Hz. Şuayb'ın yanında sanki bir kursiyer gibi yetiştirmiştir. Hz. Musa, peygamberlerin hatibinden bir nevi diksiyon eğitimi alırken ilmi ehlinden almamız, tecrübelerinden istifade etmemiz gerektiğini bize göstermiştir. Hz. Musa da Hz. Şuayb'ın yaşlılığında ona yardım etmiştir. Böylece her iki tarafın engeli, birbiriyle aşılmıştır. Daha sonra peygamberlik ile görevlendirilen Hz. Musa konuşma güçlüğünün düzelmesi için Allah'a dua etmiş (Tâhâ 20/25-28), daha fasih konuşan kardeşi Hz. Harun'u kendisine yardımcı olarak göndermesini istemiştir (Tâhâ 20/29-32, el-Kasas 28/33-35). Çünkü tebliğ esnasında muhatabın üzerinde, hitabın gücü etkilidir. Ayrıca aradan yaklaşık on yıl gibi bir zaman geçmesine rağmen Hz. Musa'nın kardeşini yardımcı olarak istemesinde Harun'a olan güveni, kardeşine vefasını, işlerimizde ehil kişilerden yardım istememiz gerektiği sonuçlarını çıkarabiliriz. Firavun ise Hz. Musa'nın halk nazarındaki değerini düşürmek için, onun dilinin hâlâ peltek olduğunu (Tâhâ 20/27-28) insanlar arasında yaymak istiyordu. *"Ben, aşağılık ve meramını anlatmaktan aciz şu adamdan daha hayırlı değil miyim?"*⁷² diyerek onun kusuruyla dalga geçmişti.

'Kız babası' olan Hz. Şuayb ile kızları arasında, Hz. Musa'nın kendilerine yardımcı olarak alınması konusunda bir diyalog geçmiştir. *"İkisinden birisi "Babacığım! Onu ücretli olarak tut. Çünkü senin ücretli tuttuklarının en hayırlısı, bu güçlü ve güvenilir kişidir" dedi"*⁷³ ayetinde geçen bu konuşma, aile içindeki istişareye ve sağlıklı iletişime dikkatimizi çekmektedir. Bu söz sahibi kızın, açık ve net bir şekilde talebini söyleyebilmesi, onun söz söylemedeki belâgatını, kendisine olan özgüveni ve ailedeki özgür ortamı göstermektedir. Yine bu kız, Hz. Musa'nın aç ve yorgun olduğunu buna rağmen karşılıksız iyilik yapan güzel ahlaklı birisi olduğunu sezmişti. Çobanlık yapmanın ruhsal ve bedensel yorgunluğunu bilen babanın ve kızlarının bir erkek yardımcıya olan ihtiyaçları da bu ayette gizlidir. Yaşlı adam, zaruri sebeplerden dolayı kızının bu önerisini olumlu karşılamıştır. Hz. Musa'nın hayvanlarını sulamak için bekleyen kızlara yardım ederken birçok

---

⁷¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Çelebi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/258; Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 43; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/13.

⁷² ez-Zuhruf 43/52.

⁷³ el-Kasas 28/26.

insanın açamadığı kuyuyu açması onun gücünün;⁷⁴ yine onun kendisini çağırılmaya gelen kıza, daha rahat yürüyebilmesi için arkada yürümesini teklif etmesi de⁷⁵ onun güvenilir birisi olduğunun işaretidir. Güçlü ve güvenilir olmak, bir işçide bulunması istenilen övgüye değer özellik olmanın yanı sıra hanımların erkeklerde aradıkları vasıfların da özetidir. Kuvvetli ve emin olmak, kalp-kafa uyumunu, ruh-beden beraberliğini ve iç-dış birlikteliğini hatırlatmaktadır. Kızlarının Hz. Musa hakkındaki övgü dolu sözleri, Hz. Şuayb'ın düşüncelerini kuvvetlendirmiş, kaynaşmalarını sağlamıştır.

5. Hz. Musa'nın Hz. Şuayb ile Sözleşme Yapması

Hz. Musa'nın başından geçenleri anlatması, kızın onu güçlü ve güvenilir olarak nitelendirmesi, Hz. Şuayb'ın insanları tanımadaki feraseti sonucunda, Hz. Şuayb, Hz. Musa'ya, "Benim için sekiz yıl çalışmanın karşılığı olarak bu iki kızımın birisini sana nikahlamak istiyorum. Şayet on seneye tamamlarsan, o da senden bir lütuf olur. Fakat seni zorlamak istemem. İnşallah benim salih kişilerden olduğumu göreceksin" dedi⁷⁶. Burada taraflar arasında yapılan bir hizmet sözleşmesi vardır.⁷⁷ Bu icare akdi,⁷⁸ insanoğlu için zorunlu bir durumdur, bir arada yaşamının gereğidir.⁷⁹ Hz. Şuayb, peygambere yaraşır bir tarzda, Hz. Musa'ya süreyi on yıla tamamlamada⁸⁰ zorluk ve sıkıntı çıkarmamıştır.⁸¹ İlaveten kendisinin salih insanlardan olacağını (el-Kasas 28/27) söylemiştir. Hz. Musa'nın sekiz yıllık süreyi on yıla tamamlayıp tamamlamadığı ise ayette açık değildir, çünkü Hz. Şuayb, sekiz yıllık hizmeti şart, on yıla tamamlamayı ise Hz. Musa'nın isteğine bırakmıştır.⁸² Ancak bazı müfessirler, bir takım rivayetlere⁸³ ve resüllerin "ahde

---

⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/212-213; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 12/240; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/240.

⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/221-222; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/242.

⁷⁶ el-Kasas 28/27.

⁷⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/224.

⁷⁸ İcare akdi, İslam borçlar hukukuna göre, menfaatin bedel karşılığı olarak temlik edilmesini içeren, günümüzde ise kira, iş ve kısmen de istisnâ anlaşmasına karşılık gelen sözleşmeye denir bk.: Ali Bardakoğlu, "İcâre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 21/379.

⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/242.

⁸⁰ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 12/243.

⁸¹ Çünkü peygamberler, "Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/341; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir, b.y.: Dâru Tavkî'n-Necat, 1422, "İlim", 11) hadis-i şerifinde olduğu gibi insanlarla muamelelerinde en kolay seçerler.

⁸² Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/248.

⁸³ İbn Abbas'a, Hz. Musa'nın iki müddetten hangisini tamamladığı sorulduğunda "Hangisi daha fazla ve daha güzel ise onu tamamlamıştır" diye cevap vermiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/236).

vefa” prensibine bağlılıklarına istinaden⁸⁴ on seneyi tamamladığını, on yılın daha uygun olduğunu söylemişlerdir.⁸⁵ Bu çalışma akdinden sonra bir evlendirme teklifi vardır ama evlendirme akdi, zorunluluğu yoktur.⁸⁶ Hz. Şuayb’ın onunla kızını evlendirip damadı olmasını istemesi, oluşan güveni tasdiklemesi anlamına geliyordu. Kızlarından hangisi olduğu ve isminin ne olduğu ise ayette mübhemdir.⁸⁷ Tefsirlerde onun, babasına Hz. Musa’yı işçi olarak almasını teklif eden ve onu çağırmaya giden küçük kız Safura evlendiği geçmektedir.⁸⁸ Sonuç olarak bu ayet bizim, Hz. Musa’nın hizmet senesine ve kızların isimlerine değil verilen mesaja odaklanmamızı istemektedir.

Hz. Musa da, Hz. Şuayb’ın işçilik ve evlilik teklifine *“Bu, benimle senin aramdadır. İki süreden hangisini uygularsam uygulayayım, benim aleyhime bir düşmanlık yok. Allah söylediklerimize vekildir”*⁸⁹ diye cevap vermiştir. Hz. Musa, kendisine bu konuda bir baskı yapılmamasını istemiş ve sanki ittifak edilen konunun şartlarını kabul ettiğini belgelemek için Allah’ı kendilerine şahit tutmuştur. Sarayda müreffeh bir hayat geçiren Hz. Musa’nın, tamamen farklı bir çevreye hemen uyum sağlaması ve kanaatkâr davranması takdire şayandır. Allah da, Hz. Musa’nın suyun başında yaptığı *“Rabbim! Gerçekten, bana indireceğin her türlü hayra ihtiyacım var!”*⁹⁰ duasına Hz. Şuayb vasıtasıyla cevap vermiştir. Güvenli bir ortam, yiyecek, içecek, iş, ev, aile vs. ihtiyacını bir peygamber ocağında gidermiştir. Hem de Hz. Şuayb’ın ve kızlarının sırtındaki -erkek işi olan- çobanlık yükünü alarak onların başka çobanlarla muhatap olmasını önlemiştir. Evlilikte ve öncesinde eşler, başlarına maddi veya manevi bir zorluk geldiğinde sabır ve dua ile yardım istediklerinde (el-Bakara 2/153) Allah onlara bir yardımcı gönderir. Bu üç zayıf taraf, birleşerek ve birbirlerine destek olarak sorunun üstesinden gelmiş ve yeni bir yaşamın rotasını çizmişlerdir. Evlilik öncesi dönemde ve evlilik hayatında birlik ve beraberliğin değerine işaret etmişlerdir.

Hz. Şuayb, Hz. Musa’da olgun bir kişilik ve yakınlık gördüğü için iki kızından birini ona nikâhlamayı düşündüğünü çekinmeden söyleyebilmiştir. Bu ayete göre veli, bir erkeğe kızı ile evlenmesi teklifinde bulunabilir. Kendisini Peygamber’e (sav) adanmış olan Mevhube isimli hanımın, Hz. Peygamber’in kendisiyle evlenmesi teklifinde bulunması da bu sünnetin örneğidir.⁹¹ Hz. Ömer’in önce Hz. Ebubekir’e sonra da Hz. Osman’a kızı Hz. Hafsa ile evlenmelerini teklif

⁸⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/226.

⁸⁵ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 18/234-236; Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/249.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/243.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/243-244.

⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/243-244.

⁸⁹ el-Kasas 28/28.

⁹⁰ el-Kasas 28/24.

⁹¹ Buhârî, “Nikah”, 33.

etmesinde de bunun örneğini görüyoruz.⁹² Ayrıca Hz. Şuayb'ın, kızını, yanında eğittiği Hz. Musa ile evlendirmesi, Hz. Peygamber'in, (sav) kızı Hz. Fatıma'yı, dizinin dibinde büyüttüğü ve eğittiği amcaoğlu Hz. Ali ile evlendirmesine benzemektedir.

*“Musa müddeti tamamlayıp ailesiyle birlikte yola çıktığında, Tur'un yanında bir farketti. Ailesine, siz bekleyin, ben bir ateş farkettim, umarım size oradan bir haber veya ısınabilmeniz için ateşten bir kor getiririm, dedi”*⁹³ ayetinden anlaşıldığına göre Hz. Musa, sözleşme süresini bitirmiş ve evlenmiştir. Ayette geçen, *“لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ”*/ailesine, siz bekleyin, dedi”⁹⁴ ifadesine göre iki kişiden fazla bir cemaatle yola çıkmıştır.⁹⁵ Kimi müfessirlere göre Hz. Musa'nın hanımı hamile⁹⁶ kimi müfessirlere göre ise o gece doğum yapmıştır.⁹⁷ Onun ailesine olan şefkat ve merhameti dikkat çekicidir. Ailesini ısıtabilmek için uzakta gördüğü ışığa doğru gitmiş ama ailesini tehlikeye atmamak için onları götürmemiş, daha güvenli olduğunu düşündüğü oldukları yerde beklemelerini istemiştir. Ayrıca, tefsir kaynaklarında bu hadisenin, kışın soğuk bir gecede ve Hz. Musa'nın yolu şaşırıldığı esnada olduğu, ona yolunu gösterecek birisini bulma umuduyla ateş olan yere vardığı kaydedilmiştir.⁹⁸ Müfessirler, bu ayetin özel şartlar hariç, kavvamiyeti ve bir derece üstünlüğü olduğu için erkeğin hanımını dilediği yere götürebileceğine delil kabul etmişlerdir.⁹⁹

Kur'an'da Hz. Musa'nın daha sonraki aile yaşamı ile ilgili malumat bulunmamaktadır. Onun Tur Dağı'na çıkmasından sonraki hayatı, farklı bir yolculuğun yani nübüvvetin başlangıcı olmuştur. Hz. Şuayb'ın evinde bir nevi staj gören, eğitilen Hz. Musa artık tebliğ ile vazifelendirilmiştir.

---

⁹² Buhârî, “Meğazi”, 12

⁹³ el-Kasas 28/29.

⁹⁴ Tâhâ 20/10, el-Kasas 28/29.

⁹⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/245. Kitab-ı Mukaddes'e göre Hz. Musa'nın o sırada Gerşom ve Eliezer adında iki tane oğlu vardı. Çık. 2:22; 18:4.

⁹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/248; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/400.

⁹⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 3/53; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 3/152.

⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/241; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 12/245.

⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/249-250.

Sonuç

Allah, özel anlamda kadının söz sahibi olmadığı, kız çocuğu haberi alanların yüzlerinin karardığı (en-Nahl 16/58), utancından onu gömmek istediği (en-Nahl 16/59) cahiliye toplumuna genelde de bütün insanlığa, hayatın kullanım kılavuzu mahiyetinde Kuran'ı Kerim'i indirmiştir. Kasas Suresi'nde yuva kurmadan önce gençlerde ve ailelerde aranması gereken kriterleri, Hz. Musa ve Hz. Şuayb'ın kızları modelinde bizlere sunmuştur.

Dört kız çocuğu sahibi olan, soyu bir kızı vesilesiyle devam eden Hz. Peygamber'in (sav) hayatında, kız çocuğu yetiştirirken dikkat etmemiz gerekenlerin yaşanmış örneğini görüyoruz. Kızlarımızın her biri, yuvayı kuran dışı kuş olmaya adaydır. Onları güzel ahlaklı yetiştiren aileleri ise cennetlidir.¹⁰⁰

Bizim şer olarak gördüğümüz olayların arka yüzünde hayır olabilir.¹⁰¹ Nitekim Hz. Musa'nın yanlışlıkla bir adamı öldürmesinde ve Medyen'e kaçmasında bir peygamber ocağında peygamberlik eğitimi almak gibi büyük bir hayır gizlidir. Bedenin ölmesine karşılık ruhun dirilmesi vardır. İhtiyaçlarını gidermede insanlardan değil de sadece Allah'tan yardım dileyen Hz. Musa'nın halinde tevekkülün güzel bir örneği bulunmaktadır. Sarayda müreffeh bir hayat sürmesine rağmen, Medyen'e gelince yaptığı çobanlık mesleğini ve insanların hayat tarzlarını kabullenmiş, kibirden, gururdan ve insanları hakir görmekten uzak durmuştur. Saray eğitimi almasına rağmen bu ortamı hiç görmemiş bir kız ile evlenerek, evliliğin mihenk taşınının güzel ahlak olduğunu bizlere göstermiştir.¹⁰² Annesinin

¹⁰⁰ "Allah, üç kız ya da kız kardeşinin geçim darlığı veya başka sıkıntılarına katlanan kişiyi, cennete koyar. sahibeden birisi, "İki tane olursa da yine aynı mıdır?" diye sorunca, Peygamberimiz (sav) "İki tane olursa da aynıdır" cevabını verdi. Başkası da, "Bir tane olursa?" diye sorunca, "Bir tane de olsa gene aynıdır" cevabını verdi". bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/195.

b. "Her kim üç kızını koruyup büyütür, güzel bir şekilde terbiye eder, evlendirir ve onlara ihsan ve iyiliklerini devamlı yaparsa, o kimse cennetlidir". bk.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/413; Ebû Dâvud, "Nevm", 29.

c. "Her kim iki kızını yetişkinlik zamanına gelinceye kadar yetiştirip terbiye ederse, kıyamet günü, o kişiyle ben, böyle yan yana olacağız dedi ve parmaklarını birleştirdi. bk.: Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Bir", 149; Tirmizî, "Bir", 13.

Bu meyandaki hadisi şerifler kızlarını güzel ahlak üzere yetiştirme gayretinde bulunan aileleri, cennetle müjdelemektedir.

¹⁰¹ el-Bakara 2/216.

¹⁰² "Kadınlarla şu dört özellikleri için evlenilir: Mal, soy, güzellik ve dindarlık. Sen dindar olanı seç, mutlu olursun" hadis-i şerifinde olduğu gibi. bk.: Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (by.: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabîyye, ts.), "Nikah", 6.

helal sütüyle, cennet kadınlarının öncülerinden olan Hz. Asiyе'nin saray adabıyla, Hz. Şuayb'ın peygamber eğitimiyle yetişen Hz. Musa, sağlam temelli bir ailenin alt yapısını hazırlamıştır.

Hz. Şuayb'ın kızında olduğu gibi bir hanım, edebi konusunda hassas olursa Allah, ona en zor zamanlarında bir yardımcı, üstün ahlaklı bir eş gönderir. Yaşlı bir babası olmasına ve kimsenin görmediği bir yerde bulunmasına rağmen vakarını muhafaza ederek Hz. Musa gibi büyük bir peygamberin hanımı olma mükafatına erişmiştir. Çünkü "Hayâ, imandandır"¹⁰³ düsturu, ailenin en önemli dinamiğidir.

Hz. Şuayb, yumuşak huylu bir ihtiyar, kolaylaştıran bir işveren örneğini sergilemektedir. Çünkü sert, kaba ve şefkat duygularından yoksun bir yaşlının etrafından çocukları dâhil birçok insanlar uzaklaşır. Diktatör olan, işleri zorlaştıran işverenin işçileri kendisinden razı olmazlar, ondan uzaklaşmak isterler.

Allah, Kasas Suresi'ndeki Hz. Musa ve Hz. Şuayb'ın kızları kıssasında, iffetli erkek ve kadın modelini, mü'minlerin dikkatine sunmuştur. Evlilik önce birbirlerini tanımanın gerekliliğini, her iki gençte ve ailede aranması gereken kriterleri gözler önüne sermiştir. Çekirdek ailenin tohumunun sağlamlığı, onları yetiştiren çınar ailenin gücü ile doğrudan alakalıdır. Erkek evladı yetiştirmede annenin, kız evladı yetiştirmede babanın etkisini göstermiştir.

Aile, sükûnetli bir liman, güvenli bir mesken, deniz feneri gibi bir ışıktır. Eşlerin birbiriyle sükûn bulduğu, aralarında meveddet ve rahmetin olduğu, göz nuruyla birbirlerine değer verdikleri aile ortamı ise, her birimizin arzusudur.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. el-Müsned. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Bardakoğlu, Ali. "İcâre". TDV İslâm Ansiklopedisi. 21/379-388. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. el-Câmi'u's-sahîh. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necat, 1422.
- Bursevî, İsmail Hakkı. Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..
- Çağırıcı, Mustafa. "Hayâ". TDV İslâm Ansiklopedisi. 16/554-555. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Çağırıcı, Mustafa. "Mürüvvet". TDV İslâm Ansiklopedisi. 32/61-63. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Demirhan, Mehmet. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'ın (as) Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi.

¹⁰³ Buhârî, "İman", 2; Müslim, "İman", 12.

- İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Dinçtürk, Murat. Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Şuayb. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. es-Sünen. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts..
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. el-Merâsîl. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî. Tehzîbü'l-luga. thk. Muhammed Avz Mer'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. et-Tefsîrü'l-kebir ve Mefâtîhu'l-gayb. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Fikr,1415/1995.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. el-Müstedrek'ale's-Sahîhayn. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. Kitâbü'l-'Ayn. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrâî. b.y.: Mektebetü'l-Hilâl, ts..
- Harman, Ömer Faruk. "Medyen". TDV İslâm Ansiklopedisi. 28/346-348. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî b. Abdilkâdir b. Muhammed b. Âşûr. et-Tahrîr ve't-tenvîr. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâti el-Endelüsî. el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm. thk. Samî b. Muhammed Sellame. b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. es-Sünen. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts..
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdüsselâm el-Harrânî. *Câmiu'r-resâil*. thk. Muhammed Reşad Salim. Riyad: y.y., 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Köksal, Mustafa Âsım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'ân*. thk. Muhammed İbrahim el-Hıfnâvî - Mahmud Hâmid Osman. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.
- Kutman, Gözde Kanmaz. "Anne Sütünün Beyin Gelişimine Etkisi". *Türk Dünyası*

- Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi 2/2* (Eylül 2017), 196-208.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*. Korea: Korean Bible Society, 2011.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. trc: Muhammed Han Kayanî. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts..
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbüri. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sayı, Ali. *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Musa*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî*. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Abdullah b Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Daru Hecr, 1422/2001.
- Tan, Zeki. *Kur'an'a Göre Hz. Sâlih, Hz. Lut, Hz. Şuayb, Kavimlerinin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İbrahim Atve - Mustafa el-Bâbî el-Halebî. Mısır: y.y., 1395/1975.
- Türkyılmaz, Canan. "Anne Sütünün Bebeğe ve Anneye Faydaları Nelerdir?". *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi 2/2* (Eylül 2017), 154-179.
- Ümit, Mehmet. "Şuayb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/222-223. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Çelebi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1425/2004.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dîni Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, ts..
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

